

Спецыфіка ўзнікнення новых метафар псіхалагічнай сферы
чалавека

Рухомасць лексічнай сістэмы мовы найбольш дынамічная і яркая на ўзроўні семантыкі, прычым метафарычны і метанімічны перанос, безумоўна, знаходзяцца ў авангардзе семантычнай дэрывацыі. Пашырэнне метафарыкону мовы ажыццяўляецца за кошт уключэння аказіянальных метафар у яе узуальны запас. У аснове аказіянальных метафар ляжаць разнастайныя спосабы ўтварэння новых метафарычных значэнняў. Ступень зразумеласці такіх метафар носьбітам мовы, а таксама іх лексікалізацыйны патэнцыял залежаць ад таго, наколькі суадносіны крыніцы і мэты супастаўлення адпавядаюць традыцыйным мадэлям метафарызацыі.

Як вядома, існуе і такі спосаб намінацыі, як запазычанне. Спецыфіка запазычаных метафар у тым, што ў мове-акцэптары яны не ўсведамляюцца як метафары. Напрыклад, полісемант *drive* ‘драйв’ (метафарычнае абазначэнне ўздому, узрушэння ў англійскай мове) у беларускай мове ўжываецца проста як іншамоўнае абазначэнне адпаведнага стану, прычым пераважна выкарыстоўваецца ў маладзёжным слэнгу. Даволі рэдка можна назіраць і незвычайны працэс метафарызацыі неметафарычных слоў, як, напрыклад: *It [Alexander Woollcott's mind] was a samovar of memories. (J. Brown)* ‘Свядомасць А. Вулката – самавар успамінаў’. Відавочна, што экзатызм набывае ў англійскай мове значэнне ‘невычэрпны запас’, якое не ўваходзіць у семантычную структуру слова *самавар* у рускай мове.

Ацэнка семантычнага патэнцыялу аказіянальных метафар закранае аспекты іх паходжання (стварэнне новай метафары ці пераасэнсаванне наяўнай), ступень вобразнасці і адпаведнасць рэгулярным тыпам метафарычных пераносу. Для высвятлення гэтых пытанняў неабходна выявіць спецыфіку аказіянальных метафар, размежаваць мастацкія і патэнцыяльныя моўныя метафары, вызначыць адрозненні прадукцыі і рэпрадукцыі метафар.

Неузуальныя метафары, сэнсавыя развіццё якіх укладваецца ў межы наяўных кірункаў і формул, разглядаюцца як праяўленне рэгулярнай патэнцыяльнай полісеміі. Яе сэнс заключаецца ў тым, што “словы з падобнай семантыкай маюць падобнае семантычнае жыццё” [1, с. 28]. Гіпотэза магчымасці набывання падобных метафарычных значэнняў словамі з падобнай семантыкай знаходзіць адлюстраванне ў тэорыі “патэнцыяльнай моўнай метафары” Г. Складзінскай, А. Чудзінава і інш.

Патэнцыяльныя моўныя метафары (у мастацкай літаратуры, публіцыстыцы, вуснай мове) у адрозненне ад узуальных метафар, якія

фіксуюцца ў тлумачальных слоўніках, знаходзяцца па-за межамі літаратурнай мовы, і сэнс іх выяўляецца праз суаднесенасць з першасным значэннем, якое метафарызуецца ў адпаведнасці з рэгулярнымі метафарычнымі пераносамі. Такія метафары, як правіла, адначленныя, неразгорнутыя [1].

Пры стварэнні метафары моўная асоба, выкарыстоўваючы наяўныя адзінкі намінацыі (і правілы іх камбінаторыкі), кіруецца перш за ўсё сэнсавымі матывамі выбару тых ці іншых сродкаў выказвання, г. зн. прыдатнасцю іх семантычнага зместу для выканання новага намінатыўнага задання [2, с. 74]. Можна сцвярджаць, што чым больш выбар моўнай асобай новых спосабаў выражэння значэння адпавядае агульнапрынятым у мове мадэлям, тым больш верагоднасць “прыняцця” аказіянальнай метафары іншымі носьбітамі мовы і, як вынік, магчымасць уключэння такой метафары ў узус.

Амаль не маюць магчымасці ўваходу ў узус мовы мастацкія метафары. Асноўнымі паказчыкамі мастацкай метафары з’яўляюцца высокая вобразнасць, суб’ектыўнасць, разгорнуты характар, залежнасць інтэрпрэтацыі ад кантэксту, недаступнасць асновы супастаўлення для хуткай інтэрпрэтацыі, часам алагічны характар, унікальнасць, эстэтычная функцыянальная накіраванасць.

Мастацкая метафара ў даступным прыкладзе стварае высокавобразны малюнак, які немагчыма перафразіраваць у неметафарычнае выказванне: *The balloon of the mind .. belies and drags in the wind. (W. Yeats) ‘Паветраны шар свядомасці раздзімаецца і трыміць на ветры’*. Суб’ектыўна можна ўявіць чалавечы розум як няўстойлівы, схільны да ўплываў і перамен, аднак іншы чытач убачыць у мастацкім вобразе У. Ітса нешта зусім адрознае. Аўтары часта прыбягаюць да прыёму “нанізвання” вобразаў для перадачы напружанасці, супярэчлівасці, хуткай змены пачуццяў: *Ашукаўшы злыя халады, Ласкаю чаканага світанна Абнадзеіць сэрца назаўжды Сонцакрылы жаўранак кахання. Абляціць пажоўклы ліст журбы. Колас шчырасці нальецца сілай.. (P. Барадулін). Love is a sour delight, a sugar’d grief, A living death, an ever-dying life; A breach of Reason’s law, a secret thief, a sea of tears, an everlasting strife; A bait of fools, a scrouge of noble wits, A deadly wound, a shot which ever hits. (Th. Watson) ‘Каханне – гэта горыч захаплення, салодкі боль, смерць даўжынёй у жыццё, цуд, што прычыць бытнасці прыроды, і злодзей тайны, мора горкіх слёз, прынада для дурных, разумным сець і страх, смяротны ўдар, адвечнае лязо ў грудзях’*.

Такім чынам, размежаванне аказіянальных метафар на мастацкія і патэнцыяльныя моўныя звязана са спецыфікай саміх метафар. Аказіянальныя

метафары з'яўляюцца мастацкімі, калі яны характэрны толькі для адной моўнай асобы, не могуць існаваць па-за кантэкстам і маюць эстэтычную функцыю. Патэнцыяльнымі моўнымі метафарамі называюцца такія аказіянальныя метафары, якія адпавядаюць наяўным у мове рэгулярным метафарычным мадэлям, могуць ужывацца ў мінімальным кантэксце і ўзнаўляцца іншымі асобамі. Узнікненне патэнцыяльных моўных метафар ажыццяўляецца ў творчым акце “імянуючага суб'екта” на аснове прадуктыўных метафарычных мадэлей псіхалогіі чалавека.

Існуе шэраг метафар “рэпрадуктыўнага” характару, г.зн. такіх, якія не ствараюцца моўнай асобай непасрэдна, а з'яўляюцца вынікам пераасэнсавання наяўнай у мове метафары – развіцця метафарычнага значэння, выкарыстання вобразаў мастацкіх твораў, “акыўлення” моўнай метафары, гэта свайго роду “разгортванне” метафары.

Некаторыя аказіянальныя метафары заснаваны на пераасэнсаванні крылатых выказаў, сказаў ці словазлучэнняў са Свяшчэннага Пісання або мастацкіх твораў. Аўтарская трансфармацыя моўных метафар і вобразных выказванняў, якія належаць іншым аўтарам, можа адбывацца двума спосабамі. Першы заключаецца ў частковай лексікалізацыі метафарычнага значэння (калі метафара ўжываецца ў мінімальным кантэксце і набывае намінацыйную ці характарыстуючую функцыю), другі – у творчым пераасэнсаванні, калі новая метафара можа быць нават больш разгорнутай і вобразнай за зыходную.

Многія метафары, якія адпавядаюць першаму варыянту трансфармацыі, могуць набываць лексікалізацыйны патэнцыял і азначацца як патэнцыяльныя моўныя метафары псіхалагічнай сферы чалавека. Метафара *бісер* слоў з'яўляецца алюзіяй да Евангельскіх слоў пра мятанне бісеру, прычым у аўтарскіх радках ужываецца сінанімічны дзеяслоў *раняецца*: .. Дзюбу *сцягі, дапытлівасці варона! Раняецца слоў бісер – Ідзе абарона!* (Р. Барадулін). Метафара *cup of bliss* ‘чаша асалоды’ ў наступным прыкладзе не што іншае як выкарыстанне метафары *cup of bliss* з Псалтыры: *The discovery made his cup of bliss overflow. (E. Wharton) ‘Гэта адкрыццё перапоўніла чашу яго асалоды’*. Дадзеныя метафары могуць існаваць і інтэрпрэтавацца ў мінімальным кантэксце (*бісер* слоў, *cup of bliss*) за кошт адпаведнасці моўным метафарам (параўн.: *град* слоў; *cup of woe* ‘чаша пакут’).

Другі варыянт трансфармацыі – творчае пераасэнсаванне і “разгортванне” метафары, у выніку чаго, як правіла, узнікаюць мастацкія метафары. Метафара *love is a spaniel* ‘каханне – гэта спаніэль’ з'яўляецца адначасова алюзіяй да шэкспіраўскай метафары *spaniel love* ‘спаніэлева

каханне (сабачая пакорнасць)’ (дарэчы, гэта ад’ектыўная метафара зафіксавана ў ODE) і яе разгорнутым тлумачэннем: *Love is a spaniel that prefers even punishment from one hand to caress from another. (Ch. Colton)* ‘Кяханне – гэта спаніэль, гатовы трываць пакаранне ад адной рукі дзеля ласкі ад іншай’. Сувязь з прымаўкай *to pour water into a sieve* ‘ліць ваду ў сіма’ мае і наступная метафара: *Yet, in this captious and indelible sieve I still pour in the waters of my love. (W. Shakespeare)* ‘І ў гэтым рэшаце, як вязень, без канца я ўсё нашу ваду свайго кахання’. Агульны сэнс прымаўкі захоўваецца, аднак аўтар ужывае не ўсю прымаўку, а яе асноўныя кампаненты, прычым узбагачае іх дадатковым метафарычным значэннем: *waters of my love* ‘вада майго кахання’.

Такім чынам, аўтарская трансфармацыя моўных метафар можа прыводзіць да ўзнікнення як мастацкіх, так і пазачытальных моўных метафар. У апошнім выпадку метафара вызваляецца ад кантэксту і набывае не эстэтычную функцыю, а функцыю намінацыі ці характарызацыі.

Літаратура

1. Старычонак, В.Д. Метафара ў беларускай мове: на матэрыяле субстантываў / В.Д. Старычонак. – Мінск: БДПУ, 2007. – 190 с.
2. Языковая номинация: общие вопросы / А.А. Уфимцева, Э.С. Азнаурова [и др.]; отв. ред. Б.А. Серебренников. – М.: «Наука», 1977. – 359 с.